

УДК 81'2:050

О.М. ТУРЧАК,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У МОВІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізується матеріал, який демонструє причинно-наслідковий зв'язок структурно-семантичних особливостей okazіоналізмів у мові періодичних видань кінця ХХ ст. Розглядаються способи словотвору okazіональних одиниць у межах їх частиномовної характеристики. Стверджується, що мова періодики кінця ХХ ст. засвідчує активне використання словотвірного потенціалу української мови для утворення okazіональних лексичних одиниць.

Ключові слова: okazіоналізм, семантика, спосіб словотворення, префікс, суфікс, складне слово.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки великий інтерес для лінгвістів становить словотвірний аспект okazіональних лексичних одиниць, які демонструють надзвичайно потужні резервні можливості словотвірної системи української мови, її значну розмаїтість.

Проблеми okazіонального словотвору знайшли своє відображення у наукових дослідженнях багатьох мовознавців, зокрема Г.М. Вокальчук [1], О.А. Земської [3], М.У. Калнізова [4], О.Г. Ликова [5], О.А. Стишова [7; 8], І.М. Плотницької [6] та інших. Значення словотвірного аспекту для вивчення okazіоналізмів підкреслював О.Г. Ликов: «Саме словотвірна характеристика okazіоналізму... найбільшою мірою може й повинна пролити світло на причини, умови та джерела зародження різноманітних okazіональних значень та ефектів в okazіональному слові» [5, с. 23].

Актуальність дослідження пояснюється потребою узагальнення словотвірних особливостей okazіоналізмів у мові періодичних видань кінця ХХ ст.

Мета статті – з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок структурно-семантичних особливостей okazіоналізмів у мові періодичних видань кінця ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати структуру okazіоналізмів;
- визначити семантичні особливості okazіональних одиниць;
- дати частиномовну характеристику okazіональних утворень.

Об'єктом дослідження є okazіоналізми в мові періодичних видань кінця ХХ ст.

Okazіоналізми майже завжди є усвідомленим актом словотворення мовця, який прагне до самовираження та подолання звичних і стандартних формул вираження. Okazіональне словотворення використовує не лише наявні в сучасній українській мові способи словотворення, а й призначені для створення своєрідних індивідуально-авторських okazіоналізмів.

Okazіоналізми демонструють різні відхилення від лексичної норми, але не її порушення, тобто «відхилення від лексичної норми мови в тому розумінні, що вони не належать до списку реальних лексичних одиниць цієї мовної системи» [2, с. 110].

Оказіоналізми охоплюють майже всі частини мови. Як показують дослідження, найчисленнішу групу оказіоналізмів становлять іменники. Перевага іменників серед інших новотворів пояснюється мовною потребою номінації насамперед нових предметів, реалій та їхніх властивостей. Переважну більшість іменників-оказіоналізмів становлять одиниці, утворені суфіксальним способом. Мова періодичних видань кінця ХХ ст. активно поповнювалася оказіональними назвами осіб. Це лексеми, які виникли на основі прізвищ відомих політиків, громадських діячів, представників релігійних течій, працівників різноманітних організацій тощо. Зокрема високою продуктивністю відзначаються суфікси -ець, -івець: *авалівець, вітренківець, гриньовець, громадівець, жириновець, морозівець, рухівець, симоненківець, тимошенківець, чорноволівець* тощо. Подібні утворення мають значення «послідовник, прибічник кого-небудь» або «особа за приналежністю до організації, закладу, партії чи іншого політичного угруповання, ідеологічного, суспільно-політичного, мистецького напрямку, вчення, газети, журналу, спортивного товариства, спецпідрозділу тощо». Наприклад: *Вдало обрана тактична схема вже після першого туру дозволила морозівцям та симоненківцям вирватись у лідери. Їхні ж конкуренти – номенклатурники, чорноволівці, націоналісти, реформатори й гриньовці безнадійно відстали, а горинівці, павличківці й команда Лариси Скорик навіть покинули вищу ліву.*

Значно активізувалися утворення із суфіксом -**щин-**, що позначає суспільне явище або сукупність певних рис чи ознак, які мають зв'язок із конкретною людиною: **маніловщина, мешковщина, тарапуньківщина, чародеевщина**. Наприклад: *Маніловщина. Генерал Манілов – про начебто наших найманців у Чечні. Отака «чародеевщина», боюсь, може породити чимало гірких плодів нехтування законів у нашому суспільстві.*

Серед запозичених суфіксів на позначення осіб досить продуктивними є форманти -ист-, -іст-, що переважно мають значення «особа, яка характеризується властивістю, поглядом, ідейним спрямуванням, сферою занять, що названі мотивуючим словом»: *ельциніст* (прихильник Ельцина), *звідист* (прихильник Звіада Гамсахурдія), *кучміст* (прихильник Кучми), *резервіст* (особа, яка належить до резерву), *службіст* (особа, яка належить до служби безпеки). Наприклад: *Відтак, відповідно до плану «кучмістів» дещо менший відсоток передбачався у Городецькому № 120 та Турківському № 125 округах, де Леоніда Даниловича мали підтримати відповідно 63,99 та 61,51 відсотка галичан.*

Мова періодичних видань засвідчує масове утворення оказіональних одиниць, які є назвами різноманітних процесів. Зокрема активізувалися оказіоналізми із суфіксами -ація, -изація, -ізація на позначення предметних дій, процесів, явищ, властивостей тощо. Серед подібних лексем у досліджуваній період можна виділити лексику суспільно-політичного та економічного характеру: *афганізація, балканізація, бартеризація, ірландизація, кишенізація, латиноамериканізація, тризубація, фінляндизація*. Наприклад: *Відповідно Національний банк одержить можливість швидко провести «тризубацію» славетних «павлівок».*

Серед непродуктивних та малопродуктивних суфіксів і суфіксоїдів слід відзначити суфікси -изм, -ізм, що означають наслідування ідей, поглядів особи, названої мотивуючим іменем: *клінтонізм, кучмізм* або схильність до чогось: *лідерчукізм, скелетизм*; суфікс -іад: *гетьманіада, крейсериада, кучміада*; суфіксоїд -гейт: *Гонгадзегейт, Мороз-гейт, Юхимгейт*; суфікс -ість: *канадськість, люксовість, львівськість, французькість*; -ан: *злагодяни, рутяни*; -ик: *фестивалістика*; -фоб: *галичинофоб*.

Подібні оказіоналізми завдяки своїй одиничності та нечастотності вживання надають особливої експресивності мові періодичних видань, що зумовлено характером відхилення від умов утворення в межах словотвірного типу, а також характером мотивуючої основи. Усі ці утворення спрямовані на руйнування стереотипного сприйняття. Наприклад: *Мода на скекетизм, точніше «скелетизм» жіночої фігури прийшла на подіум на початку 90-х. Отже, офіційне слідство передчасно було б називати «Мороз-гейтом».*

Особливе місце у сфері оказіонального словотворення посідає композиція. Творення складних слів є одним з основних засобів номінації. Це пояснюється тим, що складні слова становлять найбільш економний засіб передавання інформації. Складні іменники-оказіоналізми виникають переважно на основі вільних словосполучень. Вони утворюються як чистим основоскладанням, так і в поєднанні із суфіксацією: **загальнонароднообраність**,

кучмовоз, молододоукраїнець, олігархопарк, пустоіндексація, саловіншування, самольтчиця, югокриза.

Поява оказіональних композитів є свідченням пошуку влучних засобів вираження, які надають тексту емоційності та експресивності, що зумовлено поєднанням у складних словах одночасно кількох смислів. Прихований зміст включається при цьому до самої морфологічної структури композита. Стилiстична маркованість подібних утворень зростає за рахунок контексту. Наприклад: *Борис Клименко слушно вважає, що Київ як «мать городов руських» мусить стати і батьком всеукраїнського саловіншування.*

Мова періодичних видань кінця ХХ століття засвідчує, що досить активним способом словотворення є словоскладання. Як відомо, цей спiсiб поділяється на зрощення та юкстапозицію. Слід зауважити, що зрощення може бути чистим і в поєднанні з суфіксацією: **комунізівець, міжсобойчики, пан-сам-склепав, свій-у-дошку-хлопець, щодеколишники.** Наприклад: *Автобуси «Пан-сам-склепав» залишаться в минулому. Розумник Макс, симпатяга Макс, свій-у-дошку-хлопець Макс.*

Оказіоналізми, утворені зрощенням, можуть виникати не лише від українських слів, а й від слів та компонентів іншомовного походження: **автопірнання, гіпер-супер-екстра-архівідкриття, кіноідол, кінохалтура, мегавибори, міні-бізнесмени, мініолігарх, міні-футболіст, телеодкровення.** Наприклад: *Не бачу жодної премії (Нобелівська тут і в підметки не годиться), жодної держави, якою можна було б достойно вшанувати ваше гіпер-супер-екстра-архівідкриття.*

Помітним явищем в оказіональному словотворенні є юкстапозиція. Експресивність подібних складних іменників-оказіоналізмів виникає завдяки конденсованому та місткому вираженню думки: **бліц-лікнеп, капюшони-пуп'янки, міні-шоу-передача, реформатори-кучмономісти, секс-бізнес, секс-марафон, шоу-бій.** Подібні оказіональні утворення відображають авторську позицію, а тому є стилістично маркованими. Наприклад: *...Наш власкор із Криму розкриває, здається, всі таємниці не лише виробництва шляхетних кримських хмільних напоїв, але й проводить блиц-лікнеп з дегустації, вибору та культури споживання шампанського та інших вин. Як би там не розгорталися події на полі шоу-бою, Софія Ротару є незаперечним лідером пісні.*

Нечисленними серед оказіоналізмів є префіксальні та префіксоїдні утворення. Оскільки період кінця ХХ століття є епохою переоцінки моральних та ідеологічних цінностей, тому досить закономірною є активність префіксів зі значенням заперечення, зокрема **анти-, не-: антикомунізм, антикрила, антиолігархи, неангел, некороль, непатріот.** Наприклад: *...Фракції «Батьківщина» та Рух від Костенка збирають до купи всіх «анти олігархів» (а серед таких у парламенті існує навіть конкуренція!) й організують альтернативне засідання, голосують «з руки» або «з папірця», обирають Голову.*

Не менш активним є префікс **супер-**, який використовується на позначення вищого ступеня градації якості іменників: **суперклуб, суперпоєдинок, суперсамець, суперфінал, суперудар.** Його використання зумовлюється мовними смаками епохи, зокрема прагненням висловитися неординарно, по-новому, влучно та дотепно. Наприклад: *Мачо іспанською означає самець. Уже адаптований сучасний варіант – це чоловік, у якого все супер, тобто суперсамець.*

Особливою продуктивністю відзначається префіксоїд **екс-: екс-збірник, екс-кандидат, екс-комуністи, екс-наркоман, екс-Роксолани, екс-соціалісти, екс-Союз.** Наприклад: *У святі кіно на азовському узбережжі, що тривало з 4-го по 9 серпня, крім екс-Роксолани, взяла участь Ельдар Рязанов, Леонід Куравльов, Сергій Жигунов, Іван Гаврилюк, Руслана Писанка та багато інших відомих акторів і режисерів українського і російського кіно.*

Оказіоналізми з використанням інших префіксів та префіксоїдів є поодинокими, зокрема, **без-, недо-, пост-: безгромадянство, безгрошів'я, безкучміст, недопочуття, посткомуніст, постчорнобиль.**

Серед прикметників найбільш продуктивним є тип відносних прикметників зі значенням «приналежний тому, хто названий мотивуючою основою», утворених за допомогою суфікса **-ськ-: вітренківський, кравчуківський, лукашенківський, путінський, хасбулатовський, юценківський.** Слід відзначити, що подібні утворення є оказіональними за рахунок того, що в їхній семантиці відбулися перетворення, викликані прагненням передати

ознаку через ставлення до тієї чи іншої особи, яка має яскраві, виразні риси, властивості, прояви натури. Наприклад: *Свою долю участі в результатах виборів до російського парламенту має і Президент Б. Єльцин, який, змагаючись із хасбулатовським парламентом усіма доступними і не завжди демократичними методами та шукаючи у двобої з ним підтримки широких низів, сам розпалював великоросійський патріотизм – шовінізм.*

Одиничними є утворення прикметників на основі аббревіатури: **НКВСівський, СНДівський**. Наприклад: *Слід гадати, що з об'єктивних причин він не зміг розкрити всього принизливого механізму НКВСівського «промацування» людей, котрі після всього пережитого ще й проголошувалися зрадниками.*

Серед прикметників спостерігається велика кількість okazіоналізмів, утворених композицією. Це назви найрізноманітніших ознак, якостей, властивостей зображуваних явищ, подій, процесів: **біллоклінтонівський** (секс-скандал), **бронекобасний** (цех), **гіпер-супер-архі-екстрагеніальний** (фахівець), **допінгосприятливий** (вид спорту), **євроліговий** (поєдинок), **лже-чорнобильський** (круїз), **новолеонідівський** (період), **романтично-голодний** (студент), **сталінсько-єжовська** (чистка), **статутослухняна** (організація). Подібні утворення набувають унікального характеру завдяки тим семантичним особливостям, які має мотивуюча основа. Наприклад: *Не пасе задніх і радгосп «Липуни», де керівником Микола Святковський. У нього теж є «бронекобасний» цех, а ще – підрозділ для виготовлення делікатесів, яким позаздрять і столичні ресторани на Хрещатику. Разом зі своїм заступником С. Зориним побував пан Міщенко й у безплатному лже-чорнобильському круїзі, що його “засвітив” народний депутат Г. Омельченко.*

У сфері дієслівного okazіонального словотвору спостерігається багатство okazіоналізмів із суфіксом **-и-**: **карнавалити, парадити, референдити, фестивалити**. У межах цього словотвірного типу спостерігається поява дериватів зі значенням «робити дію, характерну для того, що названо мотивуючою основою». Наприклад: *Голівуд фестивалить. І все ж таки недарма «референдили»!* Продуктивність таких дієслів зумовлена не лише їхніми експресивно-стилістичними властивостями, а й лаконізмом, оскільки в літературній мові подібні дії передаються описовими конструкціями.

Okazіональні дієслова утворюються також за допомогою суфікса **-ува-**: **бізнесувати, зіркувати, ностальгувати, прем'єрствувати**; суфікса **-ну-**: **бульварнути, футбольнути**. Наприклад: *Як завжди «зіркували» вже згадані метри української естради, співом вітаючи Ірину з днем народження самої співачки і її першого компакт. Газета «Бульвар» ... поспіль бульварнула п'ять сторінок одкровень Валерії Врублевської.*

Для дієслів властивий префіксально-суфіксальний спосіб творення. Мовленнєва практика демонструє приклади найрізноманітніших дієслів, утворених таким способом: **вифантазовувати, загербувати, зазнімкувати, затероризувати, окрайслерити**. Наприклад: *Черкащина загербувала. Черкаська обласна рада затвердила герб і прапор області.*

Словотворчість журналістів представлена окремими дієсловами, утвореними префіксально-суфіксально-постфіксальним способом: **замериканитися, розквартируватися**. Наприклад: *Усі революції кримінальні, й головний кримінал у сучасному кіно сьогодні полягає в тому, що з успіхом «замериканитися» можна нині й залишаючись у себе вдома.*

Okazіональні дієслова завжди експресивні, оригінальні. Вони створюють не лише яскравий словесний образ, а й характеризуються високою інформативністю, яка зумовлена їхніми структурними особливостями, з одного боку, та введенням екстралінгвальної інформації, що передається мотивуючою основою, – з іншого.

Адвербіальні okazіональні утворення представлені невеликою кількістю слів. Прислівники переважно утворюються префіксально-суфіксальним способом – за допомогою префікса **по-** та різних суфіксів: **по-кучмівськи, по-лукашенківському, по-нашенському, по-фокінськи**. Загальною ознакою дериватів подібного типу є розвиток у них якісного значення, яке в низці випадків може підкреслюватися в контексті: *Саме Євров був одним із прихильників російсько-білоруської інтеграції по-лукашенківському, саме він створював статут російсько-білоруського союзу, що роздратував навіть Єльцина. Складається враження, що в українських телеведучих є тільки одна улюблена річ – телефон. (Пам'ятаєте, анекдот про акваланг... Отож). Але ні, є ще такий вид як ток-шоу (по-нашенському – інтерв'ю).*

Інші частини мови представлені невеликою кількістю утворень. Наприклад, засвідчено такі випадки вживання дієприкметників: *доквартирований, стресонутий, фашистський, носибельний*; дієприслівників: *значуючи, відкучкувавшись*; займенників: *архівий, екс-наший*. Наприклад: *Керівників ВР (мова йде про Мороза й Ткаченка) рятує те, що наш народ любить наш парламент, причому (на відміну від деяких екс-наших країн) досить-таки нормальною любов'ю.*

Отже, відмова від стереотипів та штампів, прагнення показати дійсність такою, якою вона є, сприяли появі великої кількості оказіоналізмів. Мова періодичних видань кінця ХХ ст. засвідчує активне використання словотвірного потенціалу української мови для утворення оказіональних лексичних одиниць, що дає можливість якнайточніше відобразити навколишній світ, висловити своє ставлення до певних осіб, явищ, фактів та подій.

Список використаних джерел

1. Вокальчук Г.М. Оказіональна номінація осіб в українській поезії 20–30-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г.М. Вокальчук. – К., 1992 – 23 с.
2. Дегтярь І.Г. О функции окказионализмов в художественном тексте / И.Г. Дегтярь // Коммуникативная и поэтическая функции художественного текста. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1982. – С. 108–112.
3. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90–141.
4. Калниязов М.У. Оказіональні слова, створені по конкретному образцу (на матеріалі періодики 70-х років) / М.У. Калниязов // Вопросы стилистики: Межвузовский научный сборник. – Саратов: Саратовский государственный университет, 1976. – Вып. 11. – С. 134–138.
5. Лыков А.Г. Русское окказіональное слово: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / А.Г. Лыков. – М., 1972. – 23 с.
6. Плотницька І.М. Оказіоналізми в літературно-критичних текстах: словотвірний і функціональний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук / І.М. Плотницька. – К., 1994. – 24 с.
7. Стишов О. Новотвори на основі власних назв у мові засобів масової інформації / О. Стишов // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 31. – С. 51–55.
8. Стишов О. Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа / О. Стишов // Культура слова. – К.: Наукова думка, 2001. – Вип. 59. – С. 72–76.

References

1. Vokal'chuk, G.M. *Okazional'na nominacija osib v ukrains'kij poezii 20-30-h roliv 20 stolittja*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Occasional nomination of persons in Ukrainian poetry 20–30 years of the twentieth century. Extended abstract of kand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 1992, 23 p.
2. Degtjar, I.G. *O funkcii okkazionalizmov v hudozhestvennom tekste* [On the function of occasionalisms in the literary text]. *Kommunikativnaja i pojeticheskaja funkcii hudozhestvennogo teksta* [Communicative and poetic functions of artistic text]. Voronezh, Izd-vo Voronezhskogo un-ta Publ., 1982, pp. 108-112.
3. Zemskaja, E.A. *Aktivnyje processy sovremennogo slovoproizvodstva* [Active processes of modern word-production]. *Russkij jazyk konca XX stoletija (1985-1995)* [Russian language of the late twentieth century (1985-1995)]. Moscow, Jazyki russkoj kul'tury Publ., 2000, pp. 90-141.
4. Kalnijazov, M.U. *Okkazional'nye slova, sozdannye po konkretnomu obrazcu (na materiale periodiki 70-h godov)* [Occasional words created according to a specific pattern (on the material of the periodicals of the 1970s)]. *Voprosy stilistiki* [Questions of stylistics], Saratov, Saratovskij gosudarstvennyj universitet Publ., 1976, issue 11, pp. 134-138.
5. Lykov, A.G. *Russkoe okkazional'noe slovo*. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Russian occasional word. Extended abstract of dokt. philol. sci. diss.]. Moscow, 1972, 23 p.

6. Plotnic`ka, I.M. *Okazionalizmi v literaturno-kritichnih tekstah*. Avto-ref. diss. kand. filol. nauk [In occasional literary-critical texts, word building and functional aspect. Extended abstract of kand. philol. sci. diss.], Kiev, 1994, 24 p.

7. Stishov, O. *Novotvori na osnovi vlasnih nazv u movi zasobiv masovoi informacii* [Tumors on the basis of proper names in the language of the media]. *Naukovi zapiski. Serija "Filologichni nauki" (Movoznavstvo)* [Scientific Notes. Series "Philology" (Linguistics)]. Kirovograd, RVC KDPU im. V. Vinnichenka Publ., 2001, pp. 51-55.

8. Stishov, O. *Okazionalizmi u movi suchasnih mas-media* [Occasionalism in the mas-media]. *Kul'tura slova* [Culture of word], Kyiv, Naukova dumka Publ., 2001, issue 59, pp. 72-6.

В статье анализируется материал, демонстрирующий причинно-следственную связь структурно-семантических особенностей окказионализмов в языке периодических изданий конца XX в. Рассматриваются способы словообразования окказиональных единиц в пределах их частеречной характеристики. Указывается, что язык периодики конца XX в. свидетельствует об активном использовании словообразовательного потенциала украинского языка для образования окказиональных лексических единиц.

Ключевые слова: окказионализм, семантика, способ словообразования, приставка, суффикс, сложное слово.

The article analyzes the material that demonstrates a causal link structural and semantic features occasionalisms language periodicals in the late 20-th century. The methods of derivation occasional units within them of characterizing. It is alleged that this periodical late 20-th century demonstrates the active use of word building potential of Ukrainian language education occasional lexical units.

Key words: occasional, semantics, word formation method, prefix, suffix, compound words.

Одержано 3.12.2016